

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Johan Graafland

Het oog van de naald. Over de markt, geluk en solidariteit

Uitgeverij ten Have | 2007 | 465 pp. | € 34,90 | ISBN 978 90 259 5804 6

Voordelen markt verdienen sterkere nadruk

door *Lans Bovenberg*

Hoogleraar economie aan de Universiteit van Tilburg en directeur van Netspar (Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement).

Sommige christenen zien de markt als een duivels systeem, waarin rijken armen onderdrukken, het milieu wordt geplunderd en ongebreideld consumentisme wordt gestimuleerd. Andere christenen, daarentegen, stellen dat de markt mensen stimuleert hun talenten in vrijheid te ontwikkelen en optimaal in te zetten voor anderen, met vrede en welvaart als gevolg. Dit boek beoogt helderheid te brengen in het debat tussen de critici en de verdedigers van de vrije markt. Johan Graafland is als econoom, ethicus en theoloog uitstekend gepositioneerd om een geïntegreerde christelijke visie te ontwikkelen op marktwerking. Hij heeft lange tijd bij het Centraal Planbureau gewerkt aan het befaamde MIMIC-model. Met dit model worden al bijna twee decennia de arbeidsmarkteffecten op lange termijn van overheidsbeleid geanalyseerd. Graaflands geloofsbriefven

als professioneel macro-econoom zijn dus onomstreden. Naast zijn veeleisende werk als afdelingshoofd bij het Centraal Planbureau (CPB) studeerde hij ook nog theologie. Hiermee trad hij in de voetsporen van zijn vader Cornelis Graafland, predikant in de Nederlandse Hervormde kerk en befaamd theoloog en hoogleraar in de geschiedenis van het protestantisme in Utrecht. Johan Graafland rondde de theologiestudie in 1998 succesvol af. Twee jaar later maakte hij de overstap van het CPB naar de Universiteit van Tilburg. Op deze universiteit bekleedt hij momenteel de leerstoel economie, onderneming en ethiek.

* * *

Het boek is systematisch opgezet langs drie hoofddimensies (welvaart, rechtvaardigheid, en deugden) en drie disciplines (ethiek, theologie en economie). Graafland bespreekt in de drie hoofddelen van het boek de relatie van de markt met respectievelijk welvaart, rechtvaardigheid en deugden. Een inleiding en een uitleiding waarin de drie deelperspectieven worden geïntegreerd en toegepast, omspannen de drie kerndelen van het boek.

Elk van deze drie hoofddelen is op dezelfde manier opgezet en bestaat uit vier hoofdstukken. Eerst worden de relevante ethische theorieën behandeld (utilisme, rechtvaardigheidsethiek en deugdenethiek), waarna met behulp van de Bijbel een normatieve christelijke visie wordt geformuleerd op welvaart, rechtvaardigheid en deugden. Vervolgens passeren theoretische en empirische inzichten uit de moderne economische wetenschap de revue. Door ten slotte deze positieve inzichten over het functioneren van de markt te combineren met de eerder ontwikkelde normatieve christelijke visie, komt Graafland tot een synthese: een christelijke visie op de markt.

Graafland is er goed in geslaagd een boek voor verschillende doelgroepen te schrijven. Hoofdzaken worden gescheiden van delen waarin de fijnproever dieper kan graven. Vaktermen worden zoveel mogelijk vermeden en bij gebruik eerst gedefinieerd.

Het boek bevat een aantal prachtige beschouwingen over de relatie tussen economie en christendom. Graaflands verhandeling over het ideaal van de gematigde schaarste is geniaal. Hij geeft daarbij aan dat liefde en rechtvaardigheid een vorm van schaarste noodzakelijk maken. Beperkte mensen hebben elkaar nodig en zijn afhankelijk van elkaar en van God. Een andere parol uit het boek is de verhandeling over liefde als katalysator. Liefde lijkt op het eerste gezicht haaks te staan op de wederkerigheid waarop de markt is gebaseerd. Maar Graafland suggereert terecht dat God Zijn liefde heeft geschonken opdat de mens daarop zou reageren. Liefde beoogt de ander te laten groeien naar een relatie van wederkerigheid, waarin de geliefde eigenwaarde ontwikkelt door zijn of haar talenten te ontwikkelen en in te zetten voor anderen.

Johan Graafland komt tot genuanceerde conclusies. De markt is een nuttig coördina-

tiemechanisme, maar dient te worden aangevuld met andere instituties (waaronder de overheid) om verschillende imperfecties van het marktmechanisme te corrigeren. Zo speelt de overheid een belangrijke rol bij het bereiken van een rechtvaardige inkomensverdeling. Maar ook de overheid faalt regelmatig. Vandaar het belang van niet-commerciële gemeenschappen (zoals gezinnen en scholen), die bijdragen aan de vorming van deugden. Ook bij het bepalen van de optimale mate van concurrentie kiest Graafland een middenpositie. Te veel concurrentie schaadt de deugden van matigheid, bescheidenheid en liefde. Maar te weinig concurrentie gaat ten koste van ijver, dankbaarheid, geloof en hoop.

In het zoeken naar syntheses verloochent Graafland zijn verleden bij het CPB niet. Bij het CPB werkt men in een eclectische traditie. Men zoekt naar een synthese van verschillende tradities, zoals de neoklassieke stroming met haar nadruk op het markt-evenwichtsperspectief, de Neo-Oostenrijkse school die de zegeningen van concurrentie benadrukt, en de Keynesiaanse stroming die het belang van overheidscoördinatie centraal stelt. In dit boek zoekt Graafland naar een drie-eenheid van niet alleen deze drie economische perspectieven, maar ook van drie verschillende ethische benaderingen, alsmede van ethiek, theologie en economie. Deze verzameling van drie trilogieën gericht op een eenduidige christelijke visie op de markt, is voorwaar een huzarenstuk.

Het genuanceerde, gebalanceerde karakter van het boek maakt het soms wat vlak. Men zal tevergeefs zoeken naar radicale beleidsaanbevelingen. Graaflands conclusies zouden aan scherpte kunnen winnen als hij in een vervolgstudie zijn uitgangspunten zou toetsen aan marktwerking in concrete sectoren, zoals de zorg en het onderwijs. Want bij marktwerking zit de kneep 'm vaak

in de details. In dit verband zouden ook de begrippen marktwerking en concurrentie preciezer moeten worden gedefinieerd.

* * *

De economische geschiedenis heeft overtuigend aangetoond dat de markt met goed gedefinieerde private eigendomsrechten, een noodzakelijke voorwaarde is voor vrede en welvaart. Er bestaat geen alternatief voor een gedecentraliseerde markteconomie voor het genereren van welvaart.

Graafland hangt de conceptuele rechtvaardiging van het marktmechanisme vanuit de economische wetenschap vooral op aan het neoklassieke evenwichtsperspectief en het utilisme. Hierbij benadrukt hij de rationaliteit van de mens als één van de belangrijkste voorwaarden voor het goed functioneren van de markt. Naarmate mensen minder rationeel zijn, moet de overheid een belangrijker rol spelen bij het corrigeren van de imperfecties van de markt.

Uit allerlei recent, met name experimenteel onderzoek blijkt dat mensen van vlees en bloed aanzienlijk minder rationeel zijn dan het traditionele economische mensbeeld van de rationele *homo economicus* suggereert: preferenties zijn tijdsinconsistent, men weet niet altijd wat men wil, maakt systematische fouten, en ontbeert de wilskracht om te doen wat men wil. Verder blijkt onvoorwaardelijk altruïsme bijzonder schaars. In tegenstelling tot de individualistische *homo economicus*, die alleen om zijn eigen consumptie en vrije tijd geeft, meten mensen hun eigen welvaartsniveau af aan dat van anderen. Ze zijn minder tevreden ('jaloers') als anderen beter af zijn dan zijzelf.

Deze recente inzichten brengen het mensbeeld van de hoofdstroom in de moderne economische wetenschap dicht bij het Bijbelse mensbeeld, waarin volop oog is voor de cognitieve en morele beperkingen van de mens. Zo is de transactiekostentheorie en de

daaruit voortkomende institutionele economie, gebaseerd op de begrensde rationaliteit alsmede het opportunisme van het individu.

Daarom zoek ik, anders dan Graafland, de rechtvaardiging van de markt vooral in

.....
.....
.....
.....
.....
.....
*Ik zoek, anders dan Graafland,
de rechtvaardiging van
de markt vooral in de
beperkingen van de mens*
.....
.....

de beperkingen van de mens en kom ik, net als de institutionele economie, tot andere conclusies betreffende de invloed van de imperfecties van de mens op de zegeningen van de markt en de overheid. Juist omdat mensen op dit ondermaanse beperkt zijn in hun cognitieve en morele vermogens, is de informatiegenererende en disciplinerende rol van het marktmechanisme essentieel. De markt stelt mensen namelijk in staat vrij te experimenteren en te leren van hun fouten. Concurrentie is de belangrijkste drijvende kracht achter innovatie. Concurrentie disciplineert verder opportunistische producten die eerder hun eigen belang zoeken, dan zich onbaatzuchtig in te zetten voor de consument.

In dit verband is het een gemis dat Graaflands boek nauwelijks ingaat op de Neo-Oostenrijkse school, met haar aandacht voor de gouden driehoek van imperfecte concurrentie, creatieve destructie en innovatie, alsmede voor ondernemerschap en experimenteren in een fundamenteel onzekere en onoverzichtelijke wereld. Deze school is actueler in de dynamische kenniseconomie van vandaag de dag dan het steriele neoklassieke model dat is gebaseerd op de rationele mens, perfecte concurrentie en goede informatie.

Als mensen veelvoudig fouten maken en opportunistisch zijn, is vertrouwen op de

wijsheid en goedheid van gecentraliseerde overheidsmacht juist riskant. Het gebrekkige functioneren van de overheid met welig tierende corruptie, is een belangrijke reden waarom menig ontwikkelingsland verstrikt is in armoede. Naast de *rule of law* en de *Trias Politica* van Montesquieu, spelen periodieke verkiezingen een belangrijke rol bij het disciplineren van politieke macht en het beperken van roof en diefstal van de machthebbers. Concurrentie in de politiek houdt degenen die aan de knoppen van de overheidsmacht zitten, nederig en dienstbaar.

De markt is weliswaar noodzakelijk, maar niet voldoende voor het genereren van welvaart. Een dynamische markteconomie is alleen legitiem als burgers voldoende zijn toegerust om te kunnen omgaan met de onvermijdelijke creatieve destructie die het gevolg is van concurrentie. Alleen zó wordt een conflict tussen politiek en economie voorkomen en zijn stabiele private eigendomsrechten geloofwaardig. Een rechtvaardige verdeling van productiefactoren en een efficiënte, dynamische economie liggen dus in elkaars verlengde. Een sterke economie kan niet zonder een krachtig sociaal beleid dat is gebaseerd op voorzorg van menselijk talent.

In dit verband stelt Graafland terecht centraal de menselijke ontwikkeling en de belangrijke rol van de overheid bij het garanderen van de toegankelijkheid van de sectoren die menselijk kapitaal produceren en onderhouden: het onderwijs en de zorg. Overheid en markt hebben elkaar nodig bij het disciplineren en instrumenteren van de mens met al zijn beperkingen.

Maar er zijn meer instituties die de overheid en de markt bij deze taak kunnen bijstaan. Zo zijn normen en waarden die kerken en gezinnen in de *civil society* hebben gevormd en overgedragen, essentieel bij het bestrijden van de uitwassen van de markt en

de politiek. Private eigendomsrechten zijn altijd begrensd. Ook hier is sprake van tweezijdigheid: private eigenaren kennen niet alleen rechten, ze dragen ook maatschappelijke verantwoordelijkheden. Denk bijvoorbeeld aan de exorbitante topsalarissen in het bedrijfsleven, waarbij elke zelfbeperking ontbreekt. Zo doet de elite van het bedrijfsleven aanzienlijke schade aan de legitimiteit van de vrije markt.

* * *

Graaflands boek gaat ook in op de relatie tussen economie en geluk. De traditionele economische wetenschap heeft weinig te melden over geluk. Mensen worden in economische modellen geacht hun nut te maximaleren. Dit is echter niet meer dan een *what if*-constructie om het geobserveerde keuzegedrag van mensen te beschrijven bij het omgaan met schaarse middelen. Over de doelstellingen ('de waarden') die schuilgaan achter dat keuzegedrag, laat de economische wetenschap zich traditioneel niet uit.

Geluk gaat verder dan het beschikken over voldoende schaarse middelen. Dit laatste kan ongeluk voorkomen, maar voor geluk is meer nodig. Geluk heeft uiteindelijk meer te maken met geloof dan met economie. Uit geluksonderzoek blijkt niet voor niets dat geloof in een liefdevolle, genadige God één van de belangrijkste verklarende factoren van geluk is. Verder leert de Bijbel dat wij mensen gelukkig worden als wij ons geluk vinden in dat van anderen en de Ander en als anderen en de Ander hun geluk vinden in ons. Met andere woorden: geluk en liefde zijn niet los verkrijgbaar. Dat aan mensen duidelijk maken, is niet de primaire taak van de markt of de overheid, maar van instituties als de kerk, het gezin, of de school. In dit verband sloeg minister Donner recent de spijker op zijn kop toen hij in de Tweede Kamer zei dat de taak van de overheid niet is het creëren van de hemel,

maar het voorkomen van de hel. Hetzelfde geldt voor de markt, concurrentie en private eigendomsrechten.

Hoewel de primaire taak van de markt beperkt is, stelt Graafland terecht de vraag naar de relatie tussen markt en economie enerzijds en geluk alsmede geloof, hoop en liefde anderzijds. Ook Graaflands analyse over de relatie tussen de markt en christelijke deugden is genuanceerd. Hij stelt dat marktwerking deugden als matigheid, vrijgevigheid, bescheidenheid, gemeenschapsgerichtheid en liefde uitholt. Marktwerking zou echter dapperheid, ijver, dankbaarheid, geloof en hoop bevorderen. De bijbehorende analyses zijn fascinerend, maar verdienen op een aantal punten nadere verdieping. Zo is de analyse van de invloed van de markt op de belangrijkste christelijke deugd, de liefde, onvolledig. Graafland beperkt zijn analyse namelijk tot de invloed van concurrentie op de relatie tussen producenten, en gaat niet in op de gevolgen van concurrentie voor de relatie tussen producent en consument. Concurrentie stimuleert mensen als producent om hun talenten in te zetten ten behoeve van anderen: men kan alleen nemen (consumeren) als men ook wat geeft (produceert). Dit stimuleert mensen persoonlijke verantwoordelijkheid te nemen door hun talenten te ontwikkelen ten behoeve van anderen. Dit is een noodzakelijke voorwaarde voor liefde. Maar christelijke liefde gaat verder dan tweezijdige ruil: je geeft zonder te nemen, omdat je geluk vindt in Goddelijke genade, waardoor God Zijn geluk mede kan vinden in jou.

Ook de analyse van Graafland dat de markt bescheidenheid zou uithollen, verdient nuancering. Mensen hebben vaak een

te hoge dunk van zichzelf. Zo denkt 80 procent van de autorijders beter te rijden dan het gemiddelde. Concurrentie geeft mensen een objectieve maatstaf en helpt mensen dus niet te hoog over zichzelf te denken. Zo is politieke concurrentie door vrije verkiezingen de beste medicijn tegen hoogmoedige politici. Verder is concurrentie de drijvende kracht achter innovatie. Door te blijven leren worden we steeds opnieuw geconfronteerd met onze eigen beperktheid en de rijke complexiteit van de schepping. Ook stimuleert

Concurrentie helpt mensen niet te hoog over zichzelf te denken

de markt vergaande arbeidsdeling, waardoor mensen van elkaar afhankelijk worden. Arbeidsdeling, onderlinge afhankelijkheid en groei door eenheid in verscheidenheid reflecteren Bijbelse principes (zie bijvoorbeeld 1 Korinthiërs 12:4-30) en kunnen bijdragen aan bescheidenheid.

* * *

Graaflands boek is verplichte kost voor eenieder die zich wil verdiepen in de complexe relatie tussen ethiek, geloof en economie. Graafland stelt een aantal fundamentele vragen, die ook aandacht verdienen in de christendemocratie. Zijn studie biedt een goed, genuanceerd startpunt voor degene die markt en concurrentie wil beoordelen vanuit christelijk perspectief en zet aan tot reflectie over de dieper liggende ethische en theologische aspecten van marktwerking.